

HUOMAUTUKSIA AKU ALASEN KOMMENTTIIN "CULTURAL INDUSTRIES -TERMIN VIRHEELLISESTÄ KÄÄNNÖKSESTÄ"

Kommentoin seuraavassa Tilastokeskuksen tutkija Aku Alasen *Tiedotustutkimukselle* osoittamaa lyhyttä keskustelupuheenvuoroa (ks. tämän numeron sivut 71–72). Siinä hän kritisoi lehden aiemmassa numerossa ilmestyneessä tutkijahaastattelussa esiintyneitä termejä "kulttuuriteollisuus" tai "kulttuuriteollisuudet". Kyseinen haastattelu "Kulttuuriteollisuudet kiinnostavat (kohta) kaikkia: haastateltavana David Hesmondhalgh" on ilmestynyt lehden numerossa 2/2006, s. 104–112 (Kärjä 2006).

Tällaiset puheenvuorot ovat tervetulleita. Keskeisiä termejä on luonnollisesti tutkimuksessa käytettävä asianmukaisesti, ja Alasen avaama keskustelu toivon mukaan selvittää keskustelua aiheesta yleisemminkin. Alasen huomautukset ovat osin perusteltuja. Hänen kommenttiinsa sisältyy kuitenkin ongelmallisia ehdotuksia, joita on syytä tarkastella toisesta näkökulmasta. Oleellista on selvittää se, mihin mainitut termit eli kulttuuriteollisuus tai kulttuuriteollisuudet eri käyttöyhteyksissään viittaavat ja mitä seurauksia olisi sillä, jos ne korvattaisiin Alasen ehdottamalla kulttuuritoimiala/kulttuuritoimialat/kulttuurialat -käsitteistöllä.

Kaikki nämä ilmaisut viittaavat erityyppisiin lähestymistapoihin, jotka eivät välttämättä ole yhteismitallisia, kuten Alanen näyttää esittävän. Keskeinen on se ero ja sävy, mikä mainittujen käsitteiden käytöllä on yhtäältä a) kriittisen teorian piirissä sekä b) tietyn tyyppisessä kulttuurin poliittisessa taloustieteessä ja toisaalta c) Alasen mainitsemisessa perspektiiveissä eli tilastollisessa lähestymistavassa tai taloustieteessä. Lisäksi on mainittava erikseen käsitteiden käyttö kulttuuripoliittisissa yhteyksissä, jotka Alanen tuo esiin. Kun käyttöyhteyksiä on näin paljon, väärinkäsitysten vaara on ilmeinen. Keskityn kommentissani kyseessä olevien ilmaisujen kulttuuri- ja yhteiskuntatieteelliseen taustaan ja nykykäyttöön, mutta viittaan lopuksi lyhyesti myös niiden poliittisiin ulottuvuuksiin.

KULTTUURITEOLLISUUS

Kuten Alanen toteaa, ilmaisu kulttuuriteollisuus on tullut suomen kieleen Frankfurtin koulukunnan ja eritoten Theodor W. Adornon kirjoituksista. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen käsitellä kaikkia niitä vivahteita, joita termillä *Kulturindustrie* oli Adornon teksteissä (asiasta tarkemmin, ks. Loisa 2003;

Ampuja 2004). Riittää kun mainitsen niistä kaksi, joista ensimmäiseen myös Alanen viittaa (muttei toiseen).

1) Yhtäältä käsite ilmaisi saksalaisen idealistisen filosofian näkemystä, jonka mukaan tietynlaista hengen viljelyä saattoi kutsua kulttuuriksi tai taiteeksi ainoastaan, jos se säilytti suhteellisen esteettisen autonomiansa. Kehittyneen kapitalismin oloissa oli kuitenkin käynyt niin, että kulttuurin tuotteet olivat muuttuneet julkisesti näkyvällä tavalla päämääräksi joillekin muille kuin itselleen (lisäarvon tuotannolle, mainostukselle ja markkinoinnille). Tämä ristiriita sisältyi Adornon käyttämään kulttuuriteollisuuden käsitteeseen: hänen mukaansa kulttuurilla ei pitänyt olla mitään tekemistä vaihtoarvon hallitseman tavarantuotannon eli ”teollisuuden” kanssa vaan sen tuli olla mahdollisimman itseisarvoista. Syytä termin valitsemiseen voi hakea myös marxilaisesti virittyneestä historianäkemyksestä: tuotannollinen perusta oli teollistunut ensin ja vapaa-ajasta oli tullut joukkomittaiseen tavarantuotantoon kytkeytyneitä ajanvietettä eli niin sanottua massakulttuuria lähinnä vasta 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa (Ohmann 1996). Adorno halusi viitata termivalinnallaan tähän muutokseen eli tuoda sen esiin rinnastamalla ”perustan” ja ”päällysrakenteen” kehityksen viittaamalla jälkimmäisestä puhuttaessa edelliseen vaikka ei samastanutkaan niitä jäännöksettä.

2) Toinen silmiinpistävä piirre ilmaisussa on se, että se on yksikkömuodossa. Adorno korosti tällä sitä, ettei eri kulttuurisen tuotannon osa-alueita, kuten sanomalehdistöä, radiota tai elokuvaa ollut mielekästä tarkastella toisistaan erillisinä ilmiöinä. Ne oli sen sijaan nähtävä totaliteettina, saman kapitalistisen järjestelmän ja sen kaikkialle levittäytyvän taloudellisen toimintalogiikan ilmenemismuotoina (ks. esim. Adorno 1984, 21).

Adornon harjoittama kritiikki on toiminut vaikuttimena myöhemminkin, ja osa tutkijoista on käyttänyt ilmaisua *Kulturindustrie* juuri edellä mainituissa merkityksissä myös nykykulttuurin tarkastelussa. Tästä tulemme Alasen huomautuksiin.

Komentissaan Alanen lainaa terminologisesti tärkeää kohtaa eräässä Adornon (1984) tekstissä, jossa hän selvittää ilmaisun *Kulturindustrie* merkitystä. Alanen näkee lainauksen todistavan sen, että Adorno ajoi takaa suurin piirtein sitä, mitä termit kulttuuritoimiala tai kulttuuritoimialat suomen kielellä tarkoittavat. Siis lähinnä symboliseen kulttuurintuotantoon keskittyneitä erilaisia liiketoiminnan sektoreita joko yksin tai erikseen.

Tältä pohjalta Alanen esittää sen yleistävän väitteen, että termin *Kulturindustrie* kääntäminen suomeksi sananmukaisesti ilmaisulla ”kulttuuriteollisuus” on virheellistä. Sen sijaan, jos olen ymmärtänyt oikein, hänen mukaansa tulisi käyttää, yhteydestä riippumatta ja esimerkiksi tilastoalalla vakiintuneen tavan mukaisesti, vaikkapa ilmaisua kulttuuritoimialat puhuttaessa eri kulttuurisen tuotannon aloista yhdessä tai ilmaisua kulttuuritoimiala puhuttaessa yhdestä tuotannon osa-alueesta (esim. elokuvatuotanto). Perussyynä on Alasen mukaan siinä, että nämä eivät ole yhtäläisiä ”aineellisia tuotteita valmistavien elinkeinon haarojen” eli ”teollisuuden” kanssa. Sananmukaisesti, Alanen toteaa, ”kulttuuriteollisuus” viittaa juuri teollisiin tuotantoprosesseihin, joita aineellisten tuotteiden valmistamiseen tarvitaan ja herättää vääriä mielikuvia savupiipputeollisuudesta tai nykyisellään vaikkapa niin sanotusta korkean teknologian teollisuudesta.¹

Tämän ehdotuksen noudattamisella olisi kuitenkin ikäviä seurauksia, mikäli ei tehdä eroja eri käyttöyhteyksien välillä. Jos haluaa ilmaista, Adornon tavoin ja hänen näkemyksiinsä enemmän tai vähemmän suoraan nojautuen, että suhtautuu kriittisesti kulttuurin markkinoitumiseen, voi olla jopa tyyllisesti harhaanjohtavaa käyttää ilmaisua ”kulttuuritoimialat” tai muita Alasen ehdottamia neutraaliin kuvailevuuteen pyrkiviä termejä. Tällaisen termien käyttö asiasta tuohon sävyyn puhuttaessa – olivatpa ne muuten kuinka eksakteja tahansa – hävittäisi juuri sen kriittisyyden, mikä Adornon ilmaisulla *Kulturindustrie* alun perin oli.

Vaikka en siis tahdo väittää, että Alasen mainitsemat ”asianmukaiset” ilmaisut olisivat jotenkin vääriä sinänsä – toisissa yhteyksissä ne ovat varmasti paikallaan – ne eivät sovi hyvin mainitsemaani viitekehukseen. Erityisen huonosti ne istuvat esimerkiksi Adornon alkuperäisten tekstien suomennoksiin. Aika tökeröltä kuulostaisi vaikkapa *Valistuksen dialektiikan* aiheetta käsittelevän luvun otsikko suomennettuna ”Kulttuuritoimialat – valistus joukkohuijauksena”. Kuka tahansa Adornon tekstejä syvällisesti lukenut huomaa, että tuossa on jotain pahasti pielessä. Parempi on siis tuolloin käyttää kaiken uhallakin vakiintunutta suomennosta kulttuuriteollisuus, niin kuin esimerkiksi Veikko Pietilä on käänöksessään tehnyt (Horkheimer & Adorno 2004).

Toinen ongelma on siinä, että jos haluaa Adornon tavoin korostaa eri kulttuurin tuotannon alojen ”siekailematonta ykseyttä” – sillä perusteella, että ne ovat eroistaan huolimatta kaikki liiketoimintaa – ei monikossa oleva ilmaisu ”kulttuuritoimialat” ole yhtä iskevä kuin se suomennos, jota on totuttu käyttämään eli ”kulttuuriteollisuus”. Tämä yksikössä oleva termi tuo hyvin esiin juuri sen ykseysajattelun, jota Adorno edusti.²

Väitän siis, että ainakin näissä mainitsemisissä tarkoituksissa ”kulttuuriteollisuus” on edelleen käypä suomenkielinen käsite, koska se on vakiintunut frankfurtilaisuuteen viitattaessa ja siitä inspiroituneessa laajemmassa kriittisessä kulttuurikeskustelussa. Väärinkäsitysten välttämiseksi voi olla järkevää tuoda esiin se, että termin on tarkoitus kuvata esimerkiksi kulttuurin yleistä ”henkeä” eikä samastaa kulttuuria ja materiaalista teollista tuotantoa, kuten termin hätäinen tulkinta voisi antaa ymmärtää. Muistettakoon silti, että Adornon termissä oli alun perinkin tiettyä paradoksaalisuutta ja moniselitteisyyttä.

KULTTUURITEOLLISUUDET

Edellä esitin tiivistetysti kulttuuriteollisuuden käsitteen taustan, kun sitä käytetään yksikkömuodossa kriittisen teorian mukaisesti. Käsitteeseen liittyy kuitenkin läheisesti myös toinen mediatutkimuksen suuntaus, jota ovat kehittäneet varsinkin ranskalaiset kulttuurin poliittisen talouden tutkijat 1970-luvulta alkaen. Sen ovat sittemmin omaksuneet monet muutkin, kuten juuri Alasen mainitsemassa haastattelussa haastateltava brittiläinen David Hesmondhalgh.

Bernhard Miège (1987) on tämän lähestymistavan eli niin sanotun Grenoblen koulukunnan keskeinen nimi. Hän hyökkäsi Adornon ykseysajattelua vastaan ja väitti, että kulttuurintuotannon eri haaroja (kirjakustantaminen,

teatteri, elokuva, sanomalehdistö, televisio jne.) ei voinut ajatella totaliteettina vaan oli syytä korostaa niiden välisiä eroja. Miede puhui johdonmukaisesti ”kulttuuriteollisuuksista” (*industries culturelles*) monikossa. Grenoblen koulukunnan lähestymistapa on myös tieteenfilosofiselta pohjavireeltään erilainen kuin Frankfurtin koulukunnan edustama linja. Se ei ole samalla tavoin kriittisyyteen taipuvainen vaan kuvailevampi kuin jälkimmäinen. Pääkysymyksenä grenoblelaisilla on sen selvittäminen, millä tavoin pääoma pyrkii luomaan arvoa taiteen ja kulttuurin eri saroilla (ks. Mattelart & Mattelart 1998, 98–99).

Koska Grenoblen koulukunnan ja siitä ammentavien tutkijoiden ajattelu on tällä tavoin toisenlaista kuin vanhafrankfurtilaisten nimeen vannovien, voisi tietenkin ajatella, että heidän näkemyksistään puhuttaessa – kuten mainitussa haastattelussa – olisi perustellumpaa käyttää Alasen ehdottamia suomennoksia eli esimerkiksi termejä kulttuuritoimiala tai -alat sopivissa kohdissa. Tämä on yksi mahdollisuus, mutta sitäkin on pohdittava kriittisesti.

On nimittäin huomattava se, että vaikka Hesmondhalgh (2002, 15–17) on omaksunut Miègen perusnäkömyksen ja haluaa siis käyttää monikkomuotoa (*cultural industries*) yksikön (*the culture industry*) sijaan, hänen analyysinsä kytkeytyvät suoraan siihen keskusteluun, jonka Adorno aikoinaan aloitti. Tämä yhteys pitäisi näkyä myös käsitteiden suomennoksissa. Laajemmin ajateltuna Hesmondhalgh on epäfrankfurtalaisuudestaan huolimatta kriittinen kulttuurisia käytäntöjä kohtaan, joten en ole varma kuinka tyytyväinen hän olisi, mikäli hänen käyttämänsä monikkomuoto *cultural industries* suomennettaisiin vaikkapa ilmaisulla ”kulttuuritoimialat” (häneltä pitäisi tietenkin kysäistä asiaa). Hesmondhalgh toteaa, että hän on mieltynyt ilmaisuun *cultural industries*: ”It not only refers to a type of industrial activity, it also invokes a certain tradition of thinking about this activity, and about the relationship between culture and economics, texts and industry, meaning and function.” (Emt., 14.) Lisäksi hän tekee selvän eron sellaiseen valtavirran taloustieteeneseen, joka eittämättä suosii ”kulttuuritoimialojen” kaltaisia deskriptioita: ”The limitations of mainstream economics are profound, in terms of its failure to address the issues of power that I am concerned with in this book. In particular, mainstream economics is completely uninterested in the relationships between economic organizations and issues of textual meaning.” (Emt., 29.)

Minusta vaikuttaa siltä, että näiden yhteyksien, painotusten ja sävyjen takia on täysin luontevaa puhua ”kulttuuriteollisuuksista” haastattelun suomennoksessa, kuten siinä on pääosin tehtykin. Kaiken kaikkiaan sellaisessa akateemisessa keskustelussa, johon olen edellä viitannut, termeille kulttuuriteollisuus tai kulttuuriteollisuudet on muodostunut tietty merkitys, joka on toinen kuin jos niistä käytettäisiin suomeksi ilmaisuja kulttuuritoimialat tai -ala.

Oletan, että käytetyt suomennokset hiertävät Alasta siksi, että kulttuuriin kohdistuvia taloudellisia tilastoja tehtäessä eksaktit empiiriset jaottelut ovat tärkeitä. Sama on toki tärkeää myös kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä, mutta jälkimmäisissä viljellyillä käsitteillä on usein myös toisenlaisia merkityssisältöjä. Kyse ei siis ole välttämättä siitä, että jotain termiä on tiettyssä kontekstissa käytetty väärin tai huolimattomasti. Sitä on vain saatettu käyttää tavalla, joka poikkeaa siitä, miten sitä käytetään toisessa kontekstissa. Yhtä kaikki käyttö voi silti olla harkittua. Joissain yhteyksissä kulttuuritoimiala voi olla käyttökelpoinen empiirinen ilmaisu, ja jos taas haluaa sitoutua tiukem-

min tietäytyypiseen kulttuuri- tai yhteiskuntatieteelliseen näkemykseen, on parempi puhua teoreettisemmin kulttuuriteollisuudesta tai -teollisuuksista. Tärkeää lienee se, että kukin taho ymmärtää sen, mitä tarkoittaa käsitteillään ja osaa perustella niiden käytön.

KULTTUURITEOLLISUUDEN POLIITTINEN PUOLI

Lopuksi totean vielä, että huomautukseni eivät tee Alasen kommentteja suinkaan tarpeettomiksi. Vaikka en ole samaa mieltä hänen ehdottamistaan käsitteellisistä ratkaisuista, hän kiinnittää huomiota substantiaalsiin kysymyksiin, jotka koskevat kulttuurisen tuotannon luonnetta ja siinä tapahtuneita muutoksia. Alasen kritiikki osuu parhaimmin kohdalleen kun hän kommentoi sitä, millä tavoin ilmaisua kulttuuriteollisuus on viime aikoina käytetty suomalaisessa poliittisessa keskustelussa.

Alasen tavoin ymmärrän asian niin, että kulttuuriteollisuus-termin käyttö nousi esille osana kulttuurisen tuotannon alojen pyrkimystä nostaa oman alansa taloudellista arvostusta ja saada enemmän julkisia budjettivaroja ja investointeja. Nyttemmin on kuitenkin esitetty epäilyksiä siitä, voiko kulttuurisektoreita pitää sellaisina taloudellisen kasvun moottoreina, mitä kyseinen poliittinen retoriikka on antanut ymmärtää. Kuten Alanen mainitsee, poliittisella tasolla terminologia onkin muuttumassa. Tässä Suomi seuraa esimerkiksi Ison-Britannian esimerkkiä: siellä puhe ”kulttuuriteollisuudesta” monikossa (*cultural industries*) – tässä yhteydessä voi kaikesti hyvin puhua ”kulttuuritoimialoista” – korvattiin jo 1990-luvun lopulla ministeriötasolla puheella ”luovasta taloudesta” tai ”luovista toimialoista” (*creative industries*). Nicholas Garnhamin (2005, 25–28) mukaan tämä ei kuitenkaan poista käsitteellisiä ja analyyttisiä sekaannuksia, sillä alkuperäistä käsitettä vaivanneet ongelmat näyttävät toistuvan myös uuden termin yhteydessä, eritoten koska niiden taustalla olevien väitteiden empiirinen perustelu voidaan osoittaa ontuvaksi.

Alasen esittämät huomautukset olisi syytä noteerata sekä julkisessa keskustelussa että akateemisissa tutkimuksissa. Näin on siitäkin huolimatta, että esitin edellä varauksia sen suhteen, kuinka suuresti ne horjuttavat tiettyjä vakiintuneita akateemisia tapoja käyttäen esimerkiksi termiä ”kulttuuriteollisuus”. Jos ilmaisua kulttuuriteollisuus käyttää kriittisen teorian hengessä, mikä on minusta täysin suotavaa, viittaa tämä käsite kaiken muun ohella myös kulttuurin esteettiseen arvoon ja sen utooppiseen puoleen. Tätä on tietenkin vaikea perustella nykyisen kilpailuvaltiomallin vallitessa, kun kulttuurin arvon mittariksi julkisuudessa nostetaan lähinnä sen kykyä osoittaa menestyksensä koti- ja etenkin ulkomaisilla markkinoilla.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W. (1984)** Yhteenvedo kulttuuriteollisuudesta. Suomentanut Tuomo Sauri. Tiedotustutkimus 1984:3, 21–28. Alunperin esitelmä vuodelta 1963.
- Ampuja, Marko (2004)** Massapetoksen äärellä. Theodor W. Adornon kulttuuriteollisuusteoria ja kulttuurintutkimus. Teoksessa Tuomo Mörä & Inka Salovaara-Moring & Sanna Valtonen (toim.) Mediatutkimuksen vaeltava teoria. Helsinki: Gaudeamus, 13–37.
- Garnham, Nicholas (2005)** From cultural to creative industries. An analysis of the implications of the "creative industries" approach to arts and media policy making in the United Kingdom. *International Journal of Cultural Policy* 11:1, 15–29.
- Hesmondhalgh, David (2002)** *The Cultural Industries*. London (ym.): Sage.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (2004)** Kulttuuriteollisuus. Valistus joukkohuijauksena. Suomentanut Veikko Pietilä. *Tiedotustutkimus* 4-5/2004, 9–37.
- Kärjä, Antti-Ville (2006)** Kulttuuriteollisuudet kiinnostavat (kohta) kaikkia: haastateltavana David Hesmondhalgh. *Tiedotustutkimus* 2/2006, 104–112.
- Lash, Scott & John Urry (1994)** *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
- Loisa, Raija-Leena (2003)** The Polysemous Contemporary Concept. The Rhetoric of the Cultural Industry. *Jyväskylän Studies in Education, Psychology and Social Research* 217. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Mattelart, Armand & Michèle Mattelart (1998)** *Theories of Communication. A Short Introduction*. London (ym.): Sage.
- Miège, Bernard (1987)** The Logics at Work in the New Cultural Industries. *Media, Culture and Society* 9:3, 273–289.
- Ohmann, Richard (1996)** *Selling Culture. Magazines, Markets, and Class at the Turn of the Century*. London / New York: Verso.

Viitteet

- 1 Sivuutan tässä sen keskustelun, jonka mukaan symbolinen ja materiaallinen tuotanto ovat lähentyneet toisiaan, kun materiaaliset tuotteet ovat yhä "estetisoidumpia" (ks. Lash & Urry 1994). Tämä on yksi kanta. Toisten tutkijoiden mukaan näiden eri tuotannon alojen välillä on edelleen merkittäviä eroja (ks. esim. Garnham 2005, 19–20).
- 2 Samasta syystä englanninkielisessä akateemisessa julkisuudessa Adornon näkemyksestä käytetään tyypillisesti ilmaisua "the theory of culture industry".